

Надія Баштова

**“ВІН НАЙБІЛЬШИЙ МІЖ УСІМА НАШИМИ ПРОЗАЙКАМИ...”
(Т. ОСЬМАЧКА ПРО В. ВИННИЧЕНКА)**

Розглядається літературно-критичний доробок Т. Осьмачки, особливу увагу приділено публікації статті В. Винниченка на тлі сучасної української прози.

Ключові слова: літературна критика, критична оцінка, архівні матеріали, першодрук.

Nadiya Bashtova. “He is the most prominent among all our prose writers...” (Todos’ Os’machka about Volodymyr Vynnychenko)

The paper reviews critique writings by T. Osmachka paying special attention to the article “V. Vynnychenko against the background of the modern Ukrainian prose”.

Key words: literary criticism, critical assessment, archival materials, first publication.

Талановитий письменник, поет і перекладач Тодось Осьмачка увійшов у літературу в 20-х роках ХХ століття. Літературознавці різних поколінь (С. Єфремов, Є. Маланюк, Ю. Стефаник, Ю. Шерех, М. Слабошпицький, Н. Зборовська, В. Барчан) одностайно стверджували “безсумнівні ознаки геніяльності” (Ю. Стефаник) поета, як і не заперечували того факту, що він не любив публічних виступів і за своїм характером був людиною замкнутою, недовірливою та відчуженою. Він не підтримував особливо дружніх стосунків ні з ким, а близькі знайомі поета, пригадує Ю. Стефаник, “як планети, кружляли довкола нього, раз ближче, раз дальше”, вбачаючи велич у тому, “щоб інколи поговорити з ним, послухати його поезій, які він так журливо читав, ніби читав, ніби співав...”. Проте особливою, гідною прикметою його характеру була “фанатична любов до правди, що межувала з одержимістю” [10, 111]. Тай сам письменник у повісті “Старший боярин” вустами отця Діяковського зауважив, що “всяка нещирість нівелює людський характер і роз’їдає волю певніше, ніж іржа залізо” [9, 63].

Особливий спогад про письменника залишив Г. Костюк у своїх мемуарах. Перший з’їзд МУРУ у 1946 р. в Аугсбурзі. Завжди стриманий Осьмачка наважився взяти участь у дискусії, ставши на захист “старого емігранта” Панаса Феденка. Його виступ із критичними оцінками класичних канонів і традиціоналізму у літературі учасники конференції сприйняли спокійно і з увагою, “інколи реагували глухим

шумом”, а дотепне розшифрування абрєвіатури МУР, як “Московский уголовный розыск”, зустріли сміхом і оплесками [3, 330–331].

Проте Т. Осьмачка не брав активної участі у літературному житті української еміграції, його літературознавча спадщина невелика. Це історико-літературні та критичні статті, написані переважно у 1940–1950-х роках, публіковані в закордонній пресі. Наприкінці 90-х років минулого століття окремі його статті та нариси було перевидано в Україні. Зокрема, стаття “Бездоріжжя наших мистецьких шляхів у літературі і в літературному побуті”, “Думки, що виникли під час написання книжки “Ротонда душогубців”, “Думки (Із шпитальних нотаток)”. Відома також “історично-мемуарна розвідка” “Мої товариші”, статті-спогади про С. Єфремова, П. Филиповича, одного із найближчих друзів – Григорія Косинку [5].

Попри значну суб’єктивність і неоднозначність його суджень, у літературних колах діаспори згадували Т. Осьмачку як вимогливого й прискіпливого автора з гострим критичним словом, а редакція газети “Українські вісті”, публікуючи статтю “Бездоріжжя наших мистецьких шляхів у літературі і в літературному побуті”, акцентувала увагу на тому, що повністю поділяє погляди “найавторитетнішого літературного критика”, “одного з найвидатніших українських мистців слова на еміграції та одного з найвидатніших українських письменників сучасності взагалі”, не вважаючи “за зле” “чисто ”осьмачкинську суб’єктивність” [4, 93]. Адже “тривожний поклик мистця” вартував особливої уваги: порушувалося надзвичайно актуальне питання становлення українського письменства, духовно винищуваного советами, з одного боку, і підозрілою байдужою мовчанкою митців та літературознавців української еміграції – з другого. Моральним обов’язком кожного митця, як і своїм власним, Т. Осьмачка вважав уважність і відвертість у трактуванні культурно-мистецьких та суспільних явищ. Безкомпромісність критичної думки письменника щодо його покликання та ролі в суспільстві виразнюють епіграфи, дібрані до цієї статті: “Мовчання єсть добродієльність тільки рабів. Тацит; Платоне, ти мені друг, але істина мені перший друг. Сократ; Мужичька правда єсть колюча, а панська – на всі боки гнуча. Укр. присл.” [4, 93].

Т. Осьмачка-критик часто-густо звертався “до джерел”, повністю сповідуючи принцип М. Зерова, вбачаючи тяглість і живучість мистецтва у високих класичних канонах, які й формують духовний національний стержень будь-якої літератури, а української зокрема. У статті “Бездоріжжя наших мистецьких шляхів...” він яскраво інтерпретує світову класику, наголошуючи на важливій ролі літератури у формуванні патріотизму та гуманістичних ідеалів. А щоб сприймати українську літературу в світовому контексті, радив формувати естетичні смаки, вивчаючи українську класику, читати Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, С. Єфремова. “Утіху й заспокоєння” для своєї самотньої і зболеної душі він знаходив у творах Т. Шевченка, В. Шекспіра, Й. Гете. А от серед сучасників йому особливо імпував В. Винниченко. Т. Осьмачка вважав його надзвичайно талановитим стилістом нарівні з А. Тесленком і С. Васильченком. Він “боготворив новелі Винниченка і Стефаніка, поезії Федьковича (лірику)”, – згадує Марія Кейван [2, 43].

Для Т. Осьмачки творчість В. Винниченка була основоположною для творення літератури 1920-х років. Вплив митця на всю революційну і пост-революційну прозу, зокрема на твори Г. Косинки, В. Підмогильного, М. Хвильового, для нього був незаперечним. Про свою надзвичайну симпатію до творчості цього письменника він наголошує і в повісті “Старший боярин”. Головний герой твору – молодий учитель, Гордій Лундик, повертається додому у рідне село після закінчення Черкаської учительської школи. Посвідчення про закінчення навчання, яке привозить із собою, він вкладає у томик Винниченкових творів. “Винниченко – великий хист. Особливо в малих оповіданнях, де мова стисла і персонажі як живі”, – запевняє Гордій Лундик в одній із розмов про письменника, акцентуючи на тому, що Винниченко-письменник його цікавить насамперед як неординарний стиліст. В цілому на сторінках повісті автор приділяє чимало уваги дискусіям про літературну та громадсько-політичну діяльність В. Винниченка. А у своїх листах до письменника неодноразово пропонував зробити переклади його малої прози іншими мовами (зокрема, французькою,

англійською), щоб належно презентувати їх та українську літературу загалом у світовому літературно-мистецькому контексті.

До речі, В. Винниченко також високо поцінював творчість Т. Осьмачки, про що він писав йому в одному з перших листів у 1948 р.: “Я вже раніше читав “Старшого боярина” і тепер залюбки перечитаю вдруге. А “Поета” маю ближче коло себе і вчитуюсь у нього з належною пильністю. Цю книгу інакше читати не можна, вона не для поверхового перебігання, не для звукової розваги, а для глибшого пізнання життя. Мені думається, що в відповідних інституціях нашого культурного майбутнього цю книгу будуть студіювати окремо від інших книг” [1, 1].

Порушену раніше тему про стан і розвиток української літератури Т. Осьмачка продовжив у статті “В. Винниченко на тлі сучасної української прози”, опубліковану у травні-червні 1955 р. у канадській газеті “Український Прометей”. Він прагнув все-таки знайти відповідь на давнє й болюче запитання, “чого ж вони (письменники та літературознавці діаспори – *Н.Б.*) мовчать, неначе погодившись із тим фактом, що нашу правду мистецьку і моральну мусять творити тільки грамотяки наші та советські пригінчі мільйонних кріпаків?” [7, 2]. Апелюючи до гуманістичної теорії О. Попа, яка визначається тезою “найважливіша наука для людини є сама людина”, він розглядає шляхи становлення української прози, починаючи від Г. Квітки-Основ'яненка, а в їхньому контексті змальовує постать В. Винниченка, вирізняючи його особливий мистецький талант. Адже в уяві Т. Осьмачки В. Винниченко, безперечно, “найбільший між усіма нашими прозаїками і найбільший письменник гайдамацьких нащадків!” [8].

У такий спосіб він намагався привернути увагу еміграційної спільноти не лише до всіма забутого, на жаль, уже покійного В. Винниченка, а й до українського культурно-мистецького дискурсу взагалі, дорікаючи літературним критикам та митцям, що ніхто з них так і не спромігся проаналізувати стан українського літературного процесу дійти належних висновків. На його думку, суспільно-політичні сили еміграції та їхні лідери не турбувалися й не вболівають про належний розвиток українського слова, інакше створили би належні умови (призначили б, наприклад, конкурс на здобуття премії), щоби виявити справді талановитий твір. Ставши на порятунок “життя українського духу”, “літератури гайдамацької”, Т. Осьмачка звертався до двох справжніх, на його погляд, борців за українське слово на еміграції – В. Винниченка й Д. Донцова. Оскільки Винниченка вже не було серед живих, то очолити рух на захист української літератури мав би Д. Донцов.

Григорій Костюк, підтримуючи порівняно довірливі і дружні стосунки з Т. Осьмачкою, а наприкінці життя ставши його опікуном, зберіг у своєму архіві кілька папок з особистими документами й листами письменника та власними окремими нотатками, які використав для написання нарис-спогаду “Тодось Осьмачка здалеку і зблизька (спостереження, зустрічі й діалоги)” [3]. Серед цих архівних матеріалів збереглася ксерокопія першодруку статті Т. Осьмачки “В. Винниченко на тлі сучасної української прози”, що була опублікована 19, 26 травня, 2 червня 1955 р. Проте написана вона була ще за життя В. Винниченка. В особистому архіві Т. Осьмачки зберігся її авторизований машинопис, але, на жаль, не датований.

“Рішив друкувати цю статтю, що була ще написана за два місяці до смерті письменника Винниченка”, – так пояснює автор час написання статті у преамбулі-“прояснях” до її публікації [7]. Отже, припускаємо, що дата її написання – січень 1951 р.

Оскільки стаття Т. Осьмачки “В. Винниченко на тлі сучасної української прози” була написана ще за життя письменника, а була опублікована уже після його смерті, природньо, що текст її був доопрацьований автором. Вона вийшла друком у кількох числах газети “Український Прометей”, тому композиційно була поділена на частини, останню із яких “Про наше гайдамацтво і про заходи для рятування нашого слова” було скорочено відповідно до ситуації, що склалася. Порівняймо:

Машинопис:

“Перший Винниченко, що писав про ворохобну Україну перед революцією і своєму писанню дав такої життєвої правди, що в порівнянні з ним всі інші прозаїки

нашого часу є ні більше, ні менше як виробники дерев'яних ляльок. Винятків немає. І Винниченко у нашій новій прозі навіки став реформатором, надавши їй небувалої до того емоціональності і драматизму, цим з'єднавшись з Квіткою-Основ'яненком, автором [“]Марусі[”], [“]Перекоти-поля[”], [“]Сердешної Оксани[”]. А через те, що давній сентименталізм дуже легко спадається із емоціональністю сучасних світових і найдраматичніших письменників, – то Винниченко разом з Основ'яненком і визначили кордони органічного розвитку нашої прози у передреволюційний час, яких стало аж до наших днів і вистачить доти, доки існуватиме наша проза. Тепер за другого гайдамаку я вважаю Дмитра Донцова” [6, 11–12].

Першодрук:

“Перший Винниченко, що писав про ворохобну Україну перед революцією. Але, на жаль, великий він уже покійний. Тільки другий гайдамака ще живий... Дмитро Донцов!” [8].

Машинопис:

“Але все таки, щоб відпочити своєю змученою душею від сучасного політичного хаосу Вельмишановний пан Донцов все ж таки схиляється над Кобзарем Тараса Шевченка. А це останнє явище перед лицем всієї гайдамацької України, а особливо перед рішучою битвою за її волю змусить обох згаданих гайдамаків відважно і з ясним розумінням справи підписати разом заклик до всесвітньої української еміграції, аби зібрати фонд для рятування літератури, для утворення конкурсу на повісті та романи. Хоч би це навіть трапалося так, щоб пан Винниченко підписав його окремо в Європі, а пан Донцов у Канаді, то й ця акція викличе із небуття того Бога, про якого Іван Богослов говорив: “І Бог бє слово”. Крім того виступ двох згаданих людей спільним фронтом на захист нашого слова мав би величезне значіння для скріплення духу єдності у тих людей, що люблять ще не тільки язиком, а й серцем свою Безталанну Батьківщину...” [6, 12].

Першодрук:

“Через те, що ми не можемо зараз об'єднати цих двох згаданих діячів для заклику до всіх українців світу для рятування нашого слова, то ми хоч самі зробимо зусилля і напишім відозву і заволаємо і останнього гайдамаку її підписати, то ця акція викличе із небуття того Бога, про якого Іван Богослов говорив: “І Бог бє слово”. І цей виступ спільним фронтом на захист нашої літератури мав би може величезне значіння для скріплення духу єдності у тих людей, що люблять ще не тільки язиком, а й серцем, свою безталанну Батьківщину...” [8].

Окрім названих вище скорочень, було зроблено автором також дрібніші коректорські правки. У ксерокопії першодруку статті про В. Винниченка з архіву Г. Костюка друкований текст пошкоджено (вирізано окремі фрагменти статті), їхній зміст встановлено у процесі звірки авторизованого машинописного варіанту статті з її першодруком.

Публікована у закордонному виданні понад півстоліття тому, вона і нині становить інтерес для науковців – дослідників творчості як Т. Осьмачки, так і В. Винниченка.

Статтю подаємо за першодруком (“Український Прометей”, 1955 р., 12, 19, 26 травня, 2 червня (ч. 19–22). Мову автора збережено повністю відповідно до оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Винниченко В.* Лист до Т. Осьмачки від 2 вересня 1948 р. // *Музей-архів* ім. Д. Антоновича УВАН у США. – Ф. 77. – Од. зб. 270.
2. *Кейван М.* У самотній мандрівці до вічності // *Живий Осьмачка: спогади* / Упор. С. Козак. – С.35–83.
3. *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: спогади удвох книгах. – Київ: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – 512 с.
4. *Осьмачка Т.* Бездоріжжя наших мистецьких шляхів у літературі і в літературному побуті // *Слово і Час*. – 2009. – № 3. – С. 93.
5. *Осьмачка Т.* Бездоріжжя наших мистецьких шляхів у літературі і в літературному побуті // *Українські вісті*. – Мюнхен, 1952. – 10, 123, 17 квітня. – Передрук: *Слово і Час*. – 2009. – № 3. – С. 93–108); “Думки, що виникли під час написання книжки “Ротонда душоубців; “Думки (Із шпитальних нотаток)” // *Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3 кн.* – К.: Рось, 1994. – Кн. 2. С. 114–115; 116–118; *Мої товариші* // *Український Прометей*. – Детройт, 1955. – № 25, 26, 28 (червень). – Передрук: Березіль. – Київ, 1996. – № 3–4. – С. 95–134); *Академік С. О. Єфремов* // *Українські*

- вісті. – 1946. – 25 жовтня; Павло Филипович (Спогад) // *Слово: Література. Мистецтво. Критика. Мемуари. Документи.* – Нью-Йорк, 1964. – Збірник 2; Григорій Косинка // *Київ.* – 1997. – № 11–12. – С. 122–124.
6. *Осьмачка Т.* Винниченко на тлі сучасної української прози // *Музей-архів* ім. Д. Антоновича УВАН у США. – Ф. 77. – Од. зб. 84. – 12 с.
7. *Осьмачка Т.* На початку – слово. В. Винниченко на тлі сучасної української прози. Тривога за долю українського слова // *Український Прометей.* – Детройт, 1955. – № 19. – 12 травня. – Стаття перша: Тривога за долю українського слова.
8. *Осьмачка Т.* На початку – слово. В. Винниченко на тлі сучасної української прози // *Український Прометей.* – Детройт, 1955. – № 22. – 2 червня. – Стаття четверта: Про наше гайдамацтво і про заходи для рятування нашого слова.
9. *Осьмачка Т.* Старший боярин // *Осьмачка Тодось. Поезії. Повісті.* – К.: Наукова думка, 2002. – С. 29–128.
10. *Стефаник Ю.* Тодось Осьмачка (16 травня 1895–7 вересня 1962) // *Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.:* У 3 кн. – К.: Рось, 1994. – Кн. 2. – С. 108–114.

Отримано 3 листопада 2015 р.

м. Київ

